

EN SPRÅKETS SKATTKAMMARE

DESS FÖRHISTORIA, SKAPANDE OCH OVISSA FRAMTIDSÖDE

Av professor J. SVENNUNG, Uppsala

DEN tid är förbi, då en uttömmande förteckning av ett språks ordsfatt, med vetenskapligt ordnade språkprov och omsorgsfullt angivande av betydelse och betydelseutveckling, kunde skapas av en enda man, hur mycket geni eller energi denne än skulle kunna prestera. Som exempel på ett dylikt filologiskt storverk av en enskild man kan nämnas den »Grekiska språkets skattkammare», *Thesaurus Graecae linguae*, vilken den franske lärde Henri Estienne ej blott till största delen författade utan även tryckte. Av sin far och farfar, lärda boktryckare i Paris, hade han nämligen ärvt sitt berömda tryckeri. Men han fick erfara risken av att en enskild man stod för ett verk, som går utöver den bokköpande allmänhetens vanliga behov. Ty när hans fyrbandiga samlingsverk kom ut 1572, var en av hans medhjälpare fräck nog att snabbt publicera ett sammandrag i ett enda band och fördärvade så marknaden, med påföljd att Estienne blev ruinerad. Framtiden skulle emellertid visa en riktigare uppskattning av hans företag: det trycktes i nya upplagor ännu i mitten av 1800-talet och anses ännu, som grekiskt lexikon av större omfång, vara oupphunnat.

Ett annat exempel på enskild mans initiativ å liknande område är den väldiga ordbok med tyska språkprov, *Deutsches Wörterbuch*, som Jakob Grimm började utgiva 1852, biträdd av sin broder Wilhelm. Till sin död elva år senare hade han emellertid blott hunnit publicera tre band, till bokstaven F. Redigering och tryckning fortsattes då med statsanslag av andra (f. n. Tyska vetenskapsakademien). Men det i sexton stora band planlagda verket har ännu efter snart hundra år icke nått sin fullbordan.

Hur tidsödande och arbetskrävande det vetenskapliga uppordandet och publiceringen av ett språks ordsfatt är, även när ar-

betet är välorganiserat och bedrivs med en hel stab specialister, det visar vår egen Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska akademien. 1884 påbörjades arbetet, 1893 sattes tryckningen i gång och beräknades då vara slutförd fram emot 1940. Men ännu år 1920 hade man hunnit bara ungefär till ordet *bordlägga* i fjärde bandet. Organisationen lades nu om till större koncentration och snabbhet, så att man år 1948 i adertonde bandet kommit till *nötväcka*.

*

Av det sagda framgår, att man i våra dagar för de levande språken söker upprätta möjligast fullständiga ordböcker med utförliga språkprov, trots att språket ju såväl beträffande uttal och form som betydelseskiftning alltid befinner sig i rörelse och förändring — det ligger ju i själva begreppet 'liv'. Ännu närmare till hands ligger det ju att beträffande de s. k. döda språken, vilkas utveckling vi kunna betrakta som ett avslutat helt, förteckna ordskatten, med angivande av ursprung, form, förekomst — åtminstone de viktigaste beläggställena i litteraturen — och betydelseutveckling, vilken sistnämnda är desto viktigare att söka fastställa, som litteraturen blott slumpvis bevarats till våra dagar.

Redan tidigt uppkom tanken på en »skattkammare», en *Thesaurus*, för latinet, det språk som väl längre tid än något annat i mänsklighetens historia uppburit västerländsk kultur. Men de första försöken gingo ej mycket utöver ett vanligt lexikon. Robert Estienne, Henris fader, hade 1532 tryckt en *Thesaurus linguae Latinae* i en volym, senare utvidgad till tre, och även efter den tiden dyka lärda verk med liknande titlar upp.

Med äldre tidens ofullkomliga textkritik och bristfälliga editioner av antikens författare skulle i själva verket en latinsk *Thesaurus* icke ha kunnat fylla de krav, vi numera ställa på en sådan. Först den moderna språkvetenskapens strängt metodiska urval av de bästa medeltida handskrifterna har gett oss säkrare texter som grundval för språkets utforskande — äldre utgivare hade ofta byggt texten bara på en enda handskrift eller på ett godtyckligt urval. Först när mot slutet av 1800-talet den latinska litteraturen började föreligga i kritiska editioner, var tiden mogen att planlägga en stor ordbok, som till eftervärldens tjänst kunde ordna och tolka spräkstoffet.

En del tyska lärda hade väl förut yppat dylika planer, men det blev en schweizare som bragte saken till utförande: Eduard Wölff-

lin. Född i Basel 1831 verkade han först som lärare i hemlandet, men kallades snart som professor till Tyskland. Som sådan verkade han i München från 1880 intill ett par år före sin död 1908.

Redan tidigt röjer sig i Wölfflins skrifter hans håg för språkhistoria, hans ovanligt skarpa blick för utveckling och stilförändring hos den enskilde auktor och för allmänna språkförändringar från ett tidsskede till ett annat.

Det mest lysande exemplet på Wölfflins språkhistoriska undersökningar äro hans forskningar om hävdateknaren Tacitus — tidigare hade han, fast ej med så utpräglad målsättning, behandlat Livius och andra historiska texter. Man hade förut betraktat Tacitus' stil såsom något konstant och oföränderligt, men Wölfflin visar, att den individuella stilen i dennes tidigare skrifter ingalunda framträder med någon styrka utan utvecklas så småningom, för att slutligen i det sista arbetet, *Annalerna*, nå sin kulmen. På trettio sidor skapade Wölfflin mer klarhet om denne den latinska prosans enastående stilkonstnär än vad buntar av tidigare avhandlingar hade förmått. Wölfflin framhåller — vad både han och andra förut betonat — nyttan av en specialordbok för den enskilde auktor, vilket skulle möjliggöra ett särskiljande av dennes personliga språkegenheter från samtidens allmänna språkbruk — ett program som först i våra dagar börjar allmännare förverkligas. Som slutmål framskyntar en uttömmande latinsk ordbok, omfattande alla språkets utvecklingsperioder.

Även i den banbrytande uppsatsen över vulgärlatinet framhäver han nödvändigheten av lexikalisk-statistiska arbeten för att man må kunna överblicka språkhistorien seklerna igenom. Vilken föregångsman Wölfflin var, visar han även i sin skrift om latinsk och romansk komparation, ett vägledande exempel på hur det latinska språkets utformning bör sättas i relation till latinets dotterspråk, de romanska språken.

Själva signalen, som gjorde hans *Thesaurusplan* för latinets allmänt känd, gav han i en uppsats år 1882, och åren därpå grundade han den vägbanande tidskriftsserien »*Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik, mit Einschluss des älteren Mittellateins, als Vorarbeit zu einem Thesaurus linguae Latinae*», vilken upplevde femton ytterst innehållsrika och av den vetenskapliga världen högt uppskattade band.

Wölfflin var en outtröttlig organisator, som gjorde verksam propaganda för sin sak, snabbt samlade en stab av medarbetare, ja, syntes övervinna alla svårigheter. Ett enskilt land kunde knappast

ensamt svara för jätteverkets utförande. Därför enade sig 1893 de fem vetenskapsakademierna i Berlin, München, Leipzig, Göttingen och Wien om saken.

Materialsamlingarna för ordbokens utarbetande med litteratur-excerpter, vari latinets ordskatt till inpå 100-talet är fullständigt förtecknad, för senare tid intill c:a 600 e. Kr. i urval excerperad, förlades till München, där Wölfflin själv hade överinseendet, tills han senare på sin ålderdom avlöstes av Friedrich Vollmer.

På själva sekelåret 1900 utkom det första Thesaurushäftet, omfattande *a — absurdus*. Ifall de ledande männen hade hoppats, att verket skulle kunna avslutas tämligen snart, så misstog man sig: detta, liksom alla arbeten av liknade omfattning och svårighetsgrad, visade sig kräva en oberäknat lång tid.

Så kom det första världskriget och bragte en svår stockning i arbetet, så att det hela hotade avstanna. Tack vare flera vidsynta mäns ingripande kunde emellertid ett fortsättande säkerställas av detta för hela världens vetenskap omistliga verk; härvid böra särskilt nämnas frikostiga gåvor från amerikanska kulturpersonligheter och hjälpkommittéer, men även från europeiska länder utom Tyskland. Thesaurus kunde åter komma på fötter, ja, upplevde på 30-talet en verklig blomstringsperiod. Lysande vetenskapsmän som Johann Baptista Hofmann bidrogo också till att fördjupa och berika ordboksartiklarna, vilka, följande forskningens framsteg, allt bättre kunde åskådliggöra ordens betydelseförändringar från äldsta tid till de romanska språkens uppkomst, deras stilvärde etc. Vid 30-talets slut hade man i åtta väldiga folioband, vart på ända upp till 2,300 spalter, hunnit publicera ungefär halva alfabetet.

Det andra världskriget blev än värre än det första: arbetslokaler i München, det bekanta Maximilianeum, måste utrymmas, excerptsamlingarna fingo fristad i benediktinklostret Scheyern några mil norr om staden, där de förvarats till 1948. Oblidare öde väntade förlaget, B. G. Teubner i Leipzig. Då denna stad bombades sönder och samman, gingo Thesaurus' tryckta och under tryckning varande partier upp i lågor.

*

Sådant är läget nu. Men liksom en schweizare en gång bragte jätteföretaget att löpa av stapeln, så har nu ånyo en schweizare tagit befälet på den vinddrivna skutan för att, om möjligt, lotsa den förbi otaliga svåra skär, i en tid som visserligen kallar sig fredstid, men som i mycket påminner om ofreds dagar. Denne är

prof. Heinz Haffter. Han söker igångsätta tryckningen av de under förskingringen färdigställda manuskripten och fortsätta hela arbetet i full omfattning. Han mötes med välvilja även av de amerikanska ockupationsmyndigheterna.

Men svårigheterna äro oerhörda. Redan anskaffningen av tryckpapper är i våra dagars Tyskland ett nästan hopplöst företag: kunde någon behjärtad man i vårt pappersproducerande land här bidra med en gåva, vore den mer än välkommen. Men framför allt behövas penningmedel, då ju de understödjande akademiernas kassor — genom »valutareformer» och andra kända förhållanden — ha smält ihop till ett intet. Den som här i det rätta ögonblicket vill uppträda som mecenat, må veta med sig, att han räddar fullföljandet av ett verk, för vilket rader av efterkommande generationer komma att vara tacksamma.

Betydelsen av att vetenskapen äger ett verk som detta — en »skattkammare» icke blott för oss, utan för århundraden — blir allt mera tydlig, och allt eftersom arbetet framskrider, utvecklas dess teknik och fullkomning.

Den blomstring, som den latinska filologen i Sverige vunnit under de senaste decennierna, skulle knappast ha varit möjlig utan tillgång till de grundläggande forskningsresultat, som vi snabbt och bekvämt kunna tillgodogöra oss i Thesaurus. Under olika perioder ha utländska vetenskapsmän medarbetat vid denna, och även från Sverige ha *hospites* blivit med värme mottagna. Dess arkiv, med över 10 millioner excerpter, står öppet för all världens lärd och kommer alltid att utgöra en guldgruva för forskningen, både beträffande antiken och de romanska språken.

Det är då en skyldig gärd av tacksamhet om vi giva en genskänk, och det rätta ögonblicket för en sådan är just nu inne.¹

¹ Författaren till dessa rader (adr. Uppsala) förmedlar gärna event. donationer för Thesaurus' fortsättande. — Artiklar om Thesaurus och Wölfflin finner man i: Eduard Wölfflin, *Ausgewählte Schriften*, herausgegeben von Gustav Meyer (Leipzig 1933).